

Kirjahistoria – määrittelyä ja kokoamista

Kansainvälisen kirjahistorian järjestön SHARP:in (Society for the History of Authorship, Reading and Publishing) 18. vuosikonferenssi Book Culture from Below pidetään Helsingissä 17.–21.8.2010. Vaikka kirjahistoria on muodostunut omaksi tutkimusalakseen vasta viime vuosien aikana, Suomen oloissa sen aiheet ja tavoitteet ovat olleet osaksi tuttuja jo yli sadanviidenkymmenen vuoden ajan.

■ Reilut sataviisikymmentä vuotta sitten Fredrik Polén puolusti Suomen kirjallisuushistoriaa käsittelessä väitöskirjassaan muun muassa väittäen:

”Mutta kun kirjallisuus kaikissa järjestetyissä valtakunnissa on läheisessä yhteydessä monenlaisien laitosten ja sääntöjen kanssa, niin Suomen kirjallishistoria ei voi olla koskematta näihinkin

omassa maassamme. Se tulee siis lyhykäisesti katsomaan myös Yliopiston, kouluin, kirjallisuuden, kirjakauppain, kirjapainoin, painoasetusten jne. seikkoja Suomessa.”¹

Polénin käsitys tutkimuskentästään oli erittäin laaja: hän ei halunnut tutkia vain kirjojen sisältämiä tekstejä, vaan niiden tuottamista ja levittämistä hoitavia laitoksia, jopa kirjojen asemaa yhteiskunnassa. Hän ei myöskään ollut yksin ajatusensa kanssa. Johan Vilhelm Snellmanin ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran sihteerin Sven Gabriel Elmgrenin johdolla kansalliskulttuurin ja kansansivistämisen edistämiseen sitoutunut oppineisto ajatteli samalla tavalla. Tiedettiin, ettei suomalaisen kirjallisuuden elämän kehitys voinut rakentua yksin kirjailijoiden ja teosten kirjoittamisen varaan. Jostain piti löytää ja kouluttaa myös kustantajat, painajat, paperintekijät, kirjojen myyjät, kirjastojen ja lukuseurojen pitäjät, kirjansitojat, kriitikot ja lukijat. Jos yksikin näistä tehtävistä jäisi hoitamatta – tai jos niiden tekijät eivät tukisi toisiaan –, kirjan luomisen, välittämisen ja vastaanoton synnyttä-

tävä ja ylläpitävä *kirjan yhteisö* romahtaisi.

Kirjallisen elämän ja painatusten tutkiminen oli osa tätä kokonaisuutta. Polénin työ jäi torsoksi, mutta samoihin aikoihin Helsingin yliopiston kirjastonhoitaja Fredrik Wilhelm Pipping kokosi edelleen käyttökelpoisen suomenkielisten julkaisujen bibliografian *Förteckning öfver i tryck utgifna skrifter på Finska* (1856–57) sekä julkaisi artikkelisarjan kirjanpainamisen historiasta Suomessa.² Jälkimmäisessä työssä hän ei tyytynyt luettelemaan kirjapainoja, niiden omistajia ja tuotettuja julkaisuja, vaan käsitteli myös teknisten innovaatioiden ja yhteiskunnallisten olosuhteiden vaikutusta kirjanpainamiseen.

Ajallisesti jo kaukaisiksi muuttuneiden suomalaisoppien pyrkimykset ovat nykyään yllättävän modernin oloisia. Polénin kirjallisten toimijoiden tutkimusluettelo vertautuu yhdysvaltalaisen historiantutkijan, nykyisen Harvardin yliopiston kirjastonjohtajan professorin Robert Darntonin kolmisenkymmentä vuotta sitten esittämään ajatukseen ”kirjan kiertokulusta” (*communication circuit of the book*) kirjallishistoriallisen tutkimuksen kohteena. Läpimurtonsa Rans-

kan suurta vallankumousta edeltävän kirjallisen elämän kuvaajana tehnyt Darnton hahmotteli uudenlaisen kirjahistorian tutkimusalan todeten sen käsittelevän painotuotteiden tuottamisen, välittämisen ja vastaanoton tehtävien ja tekijöiden verkostoa, niiden vaikutusta kirjojen sisältöjen muokkautumiseen ja tulkitsemiseen sekä ylipäänsä painotuotteiden asemaa ja merkitystä yhteiskunnassa.³

Pippingin töitä lukiessa mieleen nousee vuorostaan Darntonin ohella uutta tutkimusala kehittäneiden uusseelantilaisen Donald McKenzien vaatimus bibliografisesta työstä ”tekstien sosiologiana” – painotuotteiden kuvauksen pitää sisältää myös niiden historiallinen ja yhteiskunnallinen tausta – tai Roger Chartierin tavoite tutkia sosiaalisia ja kulttuurisia tapoja, joiden tuella mutta myös vankeina kirjoja on kunakin aikakautena lähes-tytty.⁴

Lucien Febvren uudet tavoitteet

Samat tavoitteet saattoi esittää runollisemminkin: ”kirja ihmiskunnan palveluksessa – *le livre au service de l'histoire*” muotoili Lucien Febvre tutkimuskohteensa vuonna 1958 julkaistussa teoksessa *L'Apparition du livre*. Nykyään juuri tämän teoksen katsotaan avanneen modernin kirjahistorian aikakauden: sen opeista Darnton, Chartier ja McKenzie ammensivat luodessaan kirjahistorian tutkimusalan tavoitteita.

Yhdessä kollegansa Marc Blochin kanssa Febvre loi analistisen historiantutkimuksen tavoitteet, tutkimustavat ja

koulukunnan. Bloch tapettiin toisen maailmansodan aikana, Febvre jatkoi sodan jälkeen uraansa ja luomansa tutkimussuuntauksen aseman vakiinnuttamista. Kirjan historian uudelleentarkastelu ja -kirjoittaminen olivat olleet hänen mielessään jo 1920-luvulla, analistisen historiantutkimuksen muovautumisen ensimmäisessä vaiheessa. Tuolloin teema jäi kuitenkin muiden töiden jalkoihin. Työ julkaistiin vasta reilut kolmekymmentä vuotta myöhemmin, loppujen lopuksi tutkijanuraansa aloittelevan Henri-Jean Martinin kirjoittamana ja Lucien Febvren pitkälti kommentoimana ja korjaamana.⁵

Febvre oli taisteleva historiantutkija. Pyrkimyksessään uudistaa historiantutkimuksen tavat ja instituutiot hän ei halunnut tehdä kompromissejä. Näine periaatteineen Febvre kävi myös kirjan yhteisön historian kimppuun. 1900-luvun alussa kirjojen historiaan kohdistunut tutkimus oli pitkälti joko bibliografista eli kirjojen ja tekstien tunnistamiseen ja luettelointiin niiden fyysisten ominaisuuksien avulla keskittyvää tutkimusta, tai kirjapainon varhais historian kuvaamiseen painotalojen leviämisen, niiden tuotannon luettelointin ja teknisten ratkaisujen edistymisen näkökulmasta paneutunutta tarkastelua. Nämä vaihtoehdot eivät kiinnostaneet Febvrea, joten hän sanoutui *L'Apparition du livre*ssä irti aikaisemmasta kirjojen historian tutkimusperinteestä.

Febvren tavoitteena oli kirjoittaa kirjoista yhteiskunnallisina välineinä. Hän pohti, min-kälaisia mahdollisuuksia yh-

teiskunnan jäsenillä oli luoda ja käyttää painotuotteita. Eri-tyisesti Febvre tarkasteli, miten kirjallinen kulttuuri muokkautui kirjamarckkinoiden taloudellisten tavoitteiden puristuksessa. Painetun sanan kyllästä-mässä Euroopassa kaikki kirjojen vaikutuspiirissä olevat yhteiskunnan jäsenet ja tehtävät, eivät vain niiden kirjoittajat ja painajat, olivat historian-tutkijalle mielenkiintoisia. Niin olivat myös kaikki painotuotteet: niiden kokonaisvaltaista merkitystä tarkasteleva tutkimus ei saisi rajoittua vain arvostettuun kaunokirjallisuuteen, vaan tarttua myös unohdettuun kirjallisuuteen, sanomalehtiin, tietokirjoihin, uskonnolliseen kirjallisuuteen,

1. Rietrik Polén (1858) *Jobdanto Suomen kirjallishistoriaan*. Painettu J. C. Frenckellin kirjapainossa, Helsinki, 74.

2. Fredrik Wilhelm Pipping (1861–1867) ”Historiska underrättelser om boktryckeriet i Finland I–VII”, *Acta Societatis Fennicae I–VIII/2*.

3. Robert Darnton (2002) ”What is the History of Books?”, teoksessa *The Book History Reader* (toim. David Finkelstein & Alistair McCleery). Routledge, Lontoo – New York, 9–26 (alunperin *Daedalus*, summer 1982, 65–83), 12.

4. Donald F. McKenzie (1985) *Bibliography and the Sociology of Texts*. The Panizzi Lectures 1985. The British Library, Lontoo, erit. 4–8; Roger Chartier (1988) *Cultural History. Between Practises and Representations*. Polity Press, Cambridge, 4–7 ja 19–52.

5. *L'Apparition du livre*n syntymävaiheista ja vastaanotosta, ks. Frédéric Barbier (1999) ”Postface – Écrite l'apparition du livre”, teoksessa Febvre, Lucien & Martin, Henri-Jean. *L'Apparition du livre*. Bibliothèque de ”L'Évolution de l'Humanité”. Albin Michel, Pariisi; Henri-Jean Martin (2004) *Les Métamorphoses du livre. Entretiens avec Jean-Marc Chatelain et Christian Jacob*. Albin Michel, Pariisi, 53–99.

pamfletteihin ja arkkiveisuihin, jopa mainoslehtisiin ja kuittilippuihin.

Bibliografinen tutkimus oli kuitenkin, ja on edelleen, perinteinen ja vakaat metodinsa jo 1800-luvulta lähtien kehittänyt tutkimusala. Kirjapainotaidon ja -tekniikan tutkimuksella oli vuosisataiset juurensa. Febvren ja Martinin poikkeuksellinen työ jäi vähälle huomiolle jopa kotimaassaan, kunnes 1970-luvulla Darntonin ja Chartierin Ranskan vallankumouksen kulttuurisista taustoista käymä väittely ja Elisabeth E. Eisensteinin tutkimus kirjapainon osuudesta modernin yhteiskunnan syntyyn viitoittivat uudenlaista kirjahistoriallista tutkimusta Febvren tavoitteiden hengessä.

Mielipiteet kirjahistorian alasta ja tavoitteista paljastivat tuolloin kahtia jakautuneen tutkimuskentän. Bibliografisen ja annalistisen tutkimusotteen keskinäinen järjestys tai sovitaminen toisiinsa tasapainoisesti osoittautui vaikeaksi. Febvren yritys oli onnistunut siinä mielessä, että hänen esitlemänsä uudet sosiaali- ja taloushistorialliset kysymykset ja tilastolliset tutkimustavat olivat saaneet merkittävän aseman. Mutta hänen kompromissittomuutensa sivuutti kirjallisen elämän ymmärtämisen kannalta keskeisiä tutkimustapoja, joten siitä luovuttiin vauhdilla. Tutkijat myönsivät kirjallisen elämän tutkimusalueen kompleksisuuden ja sen tavoittamiseen tarvittavien tutkimustapojen moninaisuuden. Lähes rajoittamattomaksi paisuneen tutkimusalueen määrittäminen osoittautui vaikeaksi. Kirjallisten instituutioiden ja

tehtävien pitkistä luetteloista tuli uuden kirjahistorian määrittelyn tavanomaisin keino – niinhän Polénkin oli tehnyt.

Suomalaiset tiennäyttäjät

Olisi toki pollean nurkkakuntaista väittää Polénin tai Pippingin määritelleen nykyaikaisen kirjahistorian tutkimuksen suuntaviivoja yli vuosisata ennen sen kehittymistä omaksi tieteenalaksi.⁶ Moni muukin eurooppalainen tiedeyhteisö voi osoittaa samanlaista varhaisten havaintojen ja ajatustapojen historiaa: esimerkiksi Vilnan yliopistolla toimi oma kirjatieteen instituutinsa jo 1800-luvun alussa.

Sitä paitsi sekä Polénin että Pippingin töissä modernit tavoitteet jäivät vähemmälle huomiolle. Heidän keskeisimmät tavoitteensa – kansallisen kirjallisuushistorian tutkiminen, erilaisten kirja- ja kirjastokoelmien identifiointi ja analysointi sekä kirjapainolojen kartoittaminen – säilyivät 1900-luvun loppuun saakka suomalaisen kirjahistoriallisen tutkimuksen valtavirtana. Tutkijat kuuluivat useimmiten yliopistokirjastojen henkilökuntaan, mikä keskitti tutkimusta bibliografisen tutkimuksen pariin: painetun kirjan osalta suomenkielisiin julkaisuihin, keskiaikaisen käsikirjoitetun materiaalin osalta Suomesta löytyviin teoksiin. Suomalainen bibliografisesti painottunut kirjahistoriallinen tutkimus liittyi vahvasti aatehistoriallisiin tutkimuksiin sekä kirjasto- ja kirjapainohistoriaan.

Poikkeuksellisia avauksia on kuitenkin löydettävissä. Historiantutkija Gunnar Suolahti ja kirjallisuuden- ja este-

tiikantutkija Yrjö Hirn olivat 1900-luvun alun Suomen merkittävimpiä ihmistieteiden edustajia. He eivät tunteneet harjoittavansa kirjahistoriaa, eikä heitä siten tavallisesti mainita suomalaisen kirjahistorian tutkimusperinteen jäseninä.⁷ Tämä johtunee heidän monialaisuudestaan, muilla tutkimuksen aloilla saavuttamista suuremmista voitoista sekä poikkeamisestaan bibliografian ja kirjapainohistorian valtavirrasta.

Gunnar Suolahti julkaisi useita 1700-luvun historiaan keskittyneitä artikkeleita, jotka käsittelivät kulttuuri- ja sosiaalishistoriaa niin suomalaisessa kuin eurooppalaisessa kontekstissa.⁸ Suolahti kuvasi muun muassa miten lukemisen tapojen muutokset muokkasivat sekä kirjallisuutta, sen tehtäviä että tapoja ymmärtää luet-

6. Pippingin bibliografinen tutkimustapa kuvata sekä teoksen fyysiset ominaisuudet että sen painoja kustannustiedot vaikuttaa tosin edeltäneen samankaltaista metodia kehittäneen ja käytäneen deskriptiivisen bibliografian "isän", Cambridgen yliopiston kirjastonhoitajan Henry Bradshawin työtä, ks. Tuija Laine (1996) "Kirjahistorian tutkimustraditiot ja nykytila, teoksessa *Kirjahistoria. Jobdatus vanhan kirjan tutkimukseen* (toim. Laine, Tuija). SKS, Helsinki, 12 ja 27–28.

7. Poikkeuksina voi mainita Matti Klingin huomiot Yrjö Hirnistä, "Maailmanhistoria Pohjanmaan mamselleille", *Historiallinen aikakauskirja* 1991/2, 124; ja Ilkka Mäksisen huomiot Gunnar Suolahdesta, "Nödvändighet af Laina Kirjasto". *Modernin lukuhulun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot*. SKS, Helsinki, 1997, erityisesti 29. 8. Ks. esim. *Elämää Suomessa 1700-luvulla*. WSOY, Porvoo, 1925; *Vuosisatain takaa. Kulttuuristoriallisia kuvauksia 1500–1800-luvuilta* (toim. Matti Klinge). SKS, Helsinki, 1993.

tua tekstiä. Hän esitti käsityksen säätöläistön kulttuuristen tapojen ja toimien muutoksesta: nykyään tämä muutos tunnetaan saksalaisen lukemisen historiaan paneutuneen tutkijan Rolf Engelsingin kuvaamana “lukemisen vallankumouksena”, siirtymisenä välttämättömiksi koettujen harvojen tekstien toistavasta lukemistavasta jatkuvasti uusia tekstejä etsineeseen lukemismuotoon.⁹

Estetiikan ja nykykansain kirjallisuuden professorina toimineen Yrjö Hirnin tutkimuskenttä oli erittäin laaja. Kirjahistorian kannalta kiinnostavimpia ovat hänen työnsä ranskalaisen ja brittiläisen kirjallisuuden, Johan Ludvig Runebergin teosten vastaanoton ja Akateemisen kirjakaupan historian parissa. Kirjallisuudentutkijana hän ei keskittynyt klassikoihin tai suurkirjailijoihin, vaan perehtyi 1700- ja 1800-luvun unohdettuihin menestyskirjailijoihin pyrkien näiden teosten kautta ymmärtämään aikakauden henkisen kulttuurin yleispiirteitä. Akateemisen kirjakaupan historiikki alusti aihettaan kirjamarkkinoiden historialla ja tarkasteli muun muassa arkkitehtuurin ja myyntipöytien suunnittelun merkitystä kirjanmyynnille sekä Akateemisen asiakaskunnan tapoja käyttää kirjakauppaa liike- ja kulttuuritilana.¹⁰

Suolahti ja Hirn olivat osa laajempaa eurooppalaista tieteellistä ilmiötä, joka haastoi vallitsevan tavan tutkia ihmis-yhteisöjä politiikan ja suurmiesten kautta. He halusivat tutkia yksilöitä osana yhteisöjään sekä kulttuuristen, sosiaalisten ja taloudellisten ilmiö-

den merkityksiä ja esiintymistapoja. Kumpikin suosi myös kansainvälistä tutkimusotetta sekä moni- ja poikkitieteellistä tutkimusta.

Nämä periaatteet rinnastuvat samanaikaisesti Ranskassa muotoutuneisiin annalismiin peruspiirteisiin – Suolahti tai Hirn eivät kuitenkaan ole jättäneet viitteitä niiden tuntemisesta. Ihmistieteiden metodologiset uutuudet ja kiistat 1900-luvun alussa loivat tilanteen, missä muutamien suomalaisten tutkijoiden tieteelliset mieltymykset, tavoitteet ja toimintatavat vertautuvat aikakauden merkittävimmäksi nousseeseen ja pitkäikäisimpään historian-tutkimuksen uudistukseen. *L'Apparition du livre* jääminen lähes kolmeksiyymmeneksi vuodeksi odottamaan kirjoittamista ja julkaisuaan häivyttää Febvren, Suolahden ja Hirnin kirjahistoriallisten töiden yhteisen 1900-luvun alkuvuosikymmenille sijoittuvan intellektuaalisen taustan.¹¹

Saman pöydän ääressä

Febvren merkitys kirjahistorialliselle tutkimukselle havaittiin hitaasti. Suolahden ja Hirnin samoihin tavoitteisiin ja kysymyksiin johdattelevat mutta paljon hajanaisemmat kirjahistorialliset työt ovat jääneet sitäkin vähäisemmälle huomiolle. Kun sekä kansainvälisesti että Suomessa kirjahistorian tutkimus pohjautuu monitahoiselle perinteelle ja herättää edelleen kiinnostusta ja kiistelyä monella eri tutkimusalalla, sen kokonaisuuden kehittäminen sisältää metodologisen työn ohella myös paljon käytännön verkostoitumisen ja järjestäytymisen toimia.

Society for the History of Authorship, Reading and Publishing (SHARP) on vuonna 1991 perustettu kansainvälinen järjestö, joka pyrkii kokoamaan kirjahistorian monenlaiset tutkimusalat ja tutkimusyhenteisöt yhden katon alle. Sen vuosittaiset konferenssit ovat muodostuneet kirjahistoriallisen tutkimuksen päätapahtumiksi. Helsingin yliopistolle, SLS:lle, SKS:lle sekä kansainvälisille tutkijaverkostoille Hibolire ja NCMS annettu luottamus vuoden 2010 konferenssin järjestäjänä on osoitus suomalaisen ja pohjoismaisen tutkimusperinteen saamasta kansainvälisestä huomiosta. Konferenssin teema *book culture from below* pyrkii tuomaan esiin Pohjoismaissa mutta myös kansainvälisesti viime aikoina esiinnoussutta keskustelua ta-

9. Rolf Engelsing (1974) *Der Bürger als Leser: Lesergeschichte in Deutschland 1500–1800*. Metzlersche Verlagsbuchhandel, Stuttgart. Ilmiön kuvaaminen vallankumouksellisenä tai edes selkeänä muutoksena on herättänyt paljon kritiikkiä, ks. esim. Mäkinen ”*Nödvändighet af LainaKirjasto*”, 26–45.

10. *Runebergskulten*. SLS, Helsinki, 1935, *Goda vildar och ädla rövare i dikt och verklighet*. Schildt, Helsinki, 1941; *Akateeminen kirjakauppa. Luku Suomen sivistyshistoriaa*. Akateeminen kirjakauppa, Helsinki, 1943.

11. Annalistinen tutkimus sisältää toki monia vaiheita ja metodologisia valintoja, eikä esitetty vertailu ole siten kokonaisvaltaista. On esimerkiksi syytä huomata, että vaikka Suolahden ja Hirnin työt eivät käyttäneet annalismille ja *L'Apparition du livre*lle tavanomaista kvantitatiivista tutkimusotetta, Päiviö Tommilan sanomalehtien historiaa käsittelevissä tutkimuksissa sekä Egil Johanssonin johdolla toteutetuissa lukutaidon historiaa käsittelevissä pohjoismaisen tutkimuksissa sitä on sovellettu menestyksekkäästi.

vallisen kansan kirjallisesta toiminnasta. Teema ei ole kuitenkaan muita poissulkeva: SHARP:in periaatteisiin kuuluu, että vuosikonferenssit ovat avoinna kaikille kirjahistorian teemoille ja tutkijoille.

Ilmoittautuminen konferenssiin *Book Culture from Below* on avattu syyskuun puolivälissä. Konferenssin kotisivulla [www.helsinki.fi/sharp2010] voi jättää ehdotuksia esitelmänpidosta. Ehdotukset on lähetettävä viimeistään 30.11.2009.

Jyrki Hakapää